

TOIVEITA JA PETTYMYKSIÄ – MERKINTÖJÄ SUOMALAISESTA TULITIKKUTEOLLISUUDESTA

Veijo Kauppinen

Piikiveen ja taulaan perustuvat tulukset olivat 1800-luvulle saakka pääasiallinen tulentekoväline. Tulitikun idea perustuu puutikkuun, rikkiin ja fosforiin. Varhaisimmat tulitikut olivat kotitekoisia terva- tai rikkiikkuja. Ensimmäiset kaupalliset kitkatikut valmistettiin vuonna 1827. Niitä seurasivat pian fosforitikut. Herkästi syttyvät fosforitikut olivat vaikeita kuljettaa ja lisäksi ne olivat myrkyllisiä. Varmuustikku keksittiin ja patentoitiin 1840-luvulla Ruotsissa, missä myös niiden valmistus saatiin teollisesti kannattavaksi. Saksa oli tulitikkujen teollisen valmistuksen pioneeri: ruotsalaiset tulitikut valloittivat kuitenkin ensimmäisen maailmansodan jälkeen maailmanmarkkinat.

Tulitikkujen valmistukseen liittyy paljon puunkäsittelyä. Tulitikkuteollisuus luetaan silti yleensä kemialliseen teollisuuteen. Perinteinen tulitikku on viilusta leikattu, käsitelty haapatikku, joka parafinoidaan, varustetaan sytytysmassalla ja kuivataan tulitikkukoneessa. Rasiat on usein valmistettu haapa- tai koivuviilusta. Pahvi on sittemmin tullut tikkujen ja rasioiden materiaaliksi.

Tulitikkutehtaiden koneet olivat aluksi yksinkertaisia erilliskoneita, kuten viilusorvi ja tikkuhakkuri. Vanhempi koneellinen valmistusmenetelmä oli puoliautomaattinen raamimenetelmä. Täysautomaattista valmistusta kutsutaan komplettimenetelmäksi.

Ruotsin tulitikkuteollisuus ja Kreugerin trusti

Tulitikkujen valmistus sopi hyvin Ruotsin olosuhteisiin. Tulitikkujen tekniikkaa kehitettiin Tukholman teknillisessä korkeakoulussa. Merkittävä kehitysaskel oli fosforitikkujen vuonna 1843 alkanut teollinen tuotanto. Sen käynnisti Johann Edvard Lundström Jönköpingistä, josta tuli Ruotsin tulitikkuteollisuuden keskus. Samana vuonna

professori Pasch teki merkittävän keksinnön, jonka mukaan fosforittomat tikut sytytettiin fosforoituun raapaisupintaan hankaamalla. Veljekset Lundström paransivat vielä keksintöä vuosina 1855 ja -56. Ruotsalaisten varmuustikkujen kauden lasketaan alkaneen tällöin.

Ruotsalaisille tulitikuille avautui pian vientimarkkinoita. Pariisin vuoden 1855 maailmannäyttelyssä ruotsalaistikut – Swedish Matches, Schwedenhölzer, Allumettes Suedoises – saivat osakseen suurta huomiota. Myös tulitikkutehtaan koneiden, kuten komplettikoneiden, valmistus alkoi Ruotsissa jo teollisuuden varhaisvaiheessa.

Tulitikkujen valmistus kehittyi suurteollisuudeksi ennen kaikkea Jönköpingissä. Ruotsiin syntyi muitakin merkittäviä tulitikkutehdaspaikkakuntia, kuten Linköping, Västervik, Tidaholm, Uddevalla, Göteborg, Kalmar ja Mönsterås, joissa kahdessa viimeksimainitussa alkoi Kreugerien tulitikkusuvun nousu.

Kalmarissa tulitikkutehtailijan poikana syntynyt Ivar Kreuger (1880–1932) opiskeli paitsi Ruotsissa myös Englannissa, Saksassa ja Amerikan Yhdysvalloissa. Hän yhdisti ruotsalaiset tulitikkutehtaat Svenska Tänd-

sticks Aktiebolaget (STAB) -nimiseksi yhtiöksi, josta muodostui trusti. Kreugerin trusti perustettiin vuonna 1911 kansainvälisesti toimineena rakennusyhtiönä. Sen toiminta siirtyi vuonna 1917 Kreuger och Toll A.B. -nimiselle tytäryhtiölle, joka toimi myös Suomessa. Mahtavimmillaan trustilla oli 35 maassa 150 tehdasta ja 80 % maailmanmarkkinoista.

Trustin toimet suomalaista tulitikkuteollisuutta vastaan käynnistyivät toden teolla ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Trusti osti suomalaisia tehtaita ja hankaloitti vapaksi jääneiden toimintaa.

Kotivalmistuksesta teollisuudeksi

Suomen ensimmäiset rikkitikut valmistettiin Helsingissä vuonna 1844 toimintansa aloitaneessa Gottbergin tulitikkutehtaassa ja suunnilleen samaan aikaan Turussa aloitaneessa Jernfeltin tehtaassa, kuitenkin vielä kotityöluonteisesti. Suomen ensimmäisenä pidetty tulitikkutehdas perustettiin 1850-luvun alussa Kuopioon. Kaksi tehdasta aloitti Tampereella 1850-luvulla, samoin Porin tehdas.

Suomessa on lähdetietojen mukaan toiminut lähes viisikymmentä tulitikkutehdasta. 1800-luvun jälkipuolella niitä perustivat usein kauppiaat. Vähäisistä pääomista johtuen monet tehtaajat jäivät enemmän käsityöverstaiksi kuin kykenivät kehittymään koneellistetuiksi tehtaiksi. Samoilta paikkakunnille saatettiin perustaa siellä syntyneen tietotaidon varaan kilpailevia tehtaita. 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkuvuosina perustettiin useita tehtaita. Mäntsälässä esimerkiksi toimi kaikkiaan seitsemän tulitikkutehdasta.

Tulitikkujen yleisin raaka-aine on ollut huokoinen ja pehmeä haapa, johon parafiini helposti imeytyy. Rasioita valmistettiin paitsi haavasta myös koivusta, mikä säästi haa-

pavaroja. Haaparaaka-aineen saatavuus olikin tärkeä näkökohta tehtaitten sijoituspaikan valinnassa. Haavan uittaminen oli mahdollista vain sulan veden aikana ja puulajin huonon pinnallapysyvyyden takia vaivalloista. Maakuljetukset olivat hankalia. Puunsaannin logistiikan helpottamiseksi perustettiin tikkuaihiotehtaita eli splintitehtaita, jotka toimivat yleensä niin kauan kuin seudulla riitti haapaa. Toinen syy puolivalmisteiden tuottamiseen oli, että valmiiden tikkujen maahantuonti kiellettiin monissa maissa, mutta tämä ei koskenut aihioita. Asialla oli vaikutusta ainakin Ranskaan suuntautuvassa kaupassa.

Tulitikut pakattiin rasioihin. Alkuvaiheessa tosin käytettiin myös pahvilieriöitä ja paperitötteröitä sekä rautarenkaita. Rasioita alettiin jo varhain valmistuttaa kotityönä tehtaitten ulkopuolella. Askit liisteröitiin muotissa vehnä jauhoista keitettyllä liisterillä. Etiketit painettiin kirjapainoissa. Pakkaus tapahtui tehtaalla tuhannen rasian laatikoihin.

Tulitikkuteollisuus ei uutena tuotantomuotona kuulunut ammattikuntalaitoksen alaiseen käsityöhön eikä myöskään valvottuihin manufaktuureihin. Se katsottiin kotiteollisuudeksi, jota sai vapaasti harjoittaa, kun otti huomioon tarpeelliset varovaisuusnäkökohdat. Vuonna 1865 kuitenkin kiellettiin fosforitikkujen valmistus muualla kuin tehtaissa. Kokonaan se kiellettiin 1872. Toimilupaa tulitikkutehtailta edellytettiin vasta myöhemmin.

Alkuvuosien tulitikkutuotanto käytettiin lähes kokonaan kotimaassa, kunnes vientikanavat aukenivat laadun parannuttua ja tuotantokapasiteetin lisääntyttyä. Ensimmäistä maailmansotaa edeltäneenä aikana tehtaiden kannattavuus vaihteli suhdanteista ja kilpailusta johtuen. Vain harvat tehtaajat kuitenkin kykenivät pitkäjänteiseen, kannattavaan toimintaan.

Alalla oli myös toimialayhdistyksiä, kuten Suomen tulitikkutehdasyhdistys ja Suomen Tulitikkuyhdistys.

Ensimmäisen maailmansota ja sen jälkeinen aika

Ensimmäinen maailmansota lisäsi tulitikkujen kysyntää sotaa käyvien maiden tuotannon laskiessa, mikä synnytti Suomessa jopa tulitikkupulan. Alalla olikin sodanajan korkeasuhdanne. Sodan alkaessa oli toiminnassa kuusi tulitikkutehdasta. Sodan aikana niiden määrä kohosi yhdeksään.

Vientisuhdanne taittui Venäjän vallankumoukseen. Ruotsalaiset valmistajat tunkeutuivat paremmilla ja halvemmilla tuotteilla Suomen markkinoille samanaikaisesti kun ruotsalaistrustin toimet aktivoituivat suomalaista tulitikkuteollisuutta vastaan. Ruotsalaiskilpailu kohdattiinkin sekä koti- että vientimarkkinoilla.

Kauppan ryhmittymät pyrkivät varmistamaan tulitikkuhankintansa perustamalla omia tehtaita. Osuuskaupat käynnistivät sekä SOK:n Vaajakosken tehtaan että OTK:n Tampereen tehtaan. Yksityisten kauppiaiden perustaman Kauppiaiden Teollisuuden tehdas sijoittui Lahteen ja Tukkukauppojen Oy:n tehdas Jokelaan.

Trustin vaikutus alkoi tuntua. Tehtaat tekivät sopimuksia STAB:n kanssa kotimaan ja viennin toimitusmääristä, joskaan kaikki sopimukset eivät riitojen takia pitäneet. Trusti perusti oman tehtaan Viipuriin. Suurempi markkinavaikutus kuitenkin oli pakkosopimuksilla ja lopettamistarkoituksessa suoritetuilla tehtaiden ostoilla. Trusti ei kaihtanut arveluttaviakaan keinoja. Kerrotaan tehtaisiin solutetuista sabotööristä, bulvaaniyrityksistä ja oston jälkeen tapahtuneista koneiden särkemisistä.

Trustin ja itsenäisten tehtaitten vuoteen 1923 saakka voimassa olleen myynti- ja hin-

tasopimuksen uusimatta jättäminen sekoitti pahasti markkinoita. Itsenäiseksi jääneet neljä tehdasta, Lahti, OTK, SOK ja Mäntsälän Saari, tekivät trustin kanssa jälleen vuonna 1927 tuotanto- ja yhteistyösopimuksen. Trustin saatua vuonna 1928 Saaren tehtaan haltuunsa perustettiin vielä uusi tehdas Tuusulan Jokelaan.

Tulitikut pantiin verolle vuonna 1922. Tulitikkuvero on valmistevero, joka peritään Suomessa valmistetuista ja ulkomailta maahantuoduista tulitikuista. Sen suuruus oli esimerkiksi vuosina 1922–37 ensin 10 p/70 tikun laatikko, sitten 1,5 p/alkava 10 tikkua. Veron kustannusvaikutusta pidettiin rasakaana. Esimerkiksi Hallman poltatti Kuopiossa mielenosoituksellisesti suuren erän tehtaansa valmistamia tikkuja.

Toisesta maailmansodasta tulitikkuteollisuuden sammumiseen

Vuonna 1937 toimi viisi tehdasta: Jokelan tehdas (Tukkukauppojen Oy), Lahden tehdas (Kesko), Porin tehdas, Tampereen tehdas (OTK) ja Vaajakosken tehdas (SOK). Kotimainen kulutus oli tuolloin noin 200 miljoonaa rasiaa. Toisen maailmansodan jälkeen tulitikkutehtaita oli kuusi – edellä lueteltujen lisäksi haminalainen Mainostikku. Näiden tehtaiden elinkaaret kantoivat 1960-luvulle. Sen jälkeen tehtaitten määrä väheni pariin, kunnes jäljelle jäi enää Finn-Match.

Finn-Matchin toiminnan päättyminen lopetti vuonna 1995 suomessa tapahtuvan tulitikkujen valmistamisen. Ruotsalaisen Swedish-Matchin myytyä liiketoiminnan Kesmex Oy:lle, aiemmin oheistuotteena hammastikkuja valmistanut tehdas jatkaa hammastikkutehtaana.

Tulitikkutuotannon loppuminen Suomessa kohdistuu myös maan kriisival-

miuteen. Suomen ja Ruotsin väliseen kriisi- yhteistyösopimukseen liittyikin toteamus, ettei Ruotsi rajoita tulitikkujen Suomeen tuontia eikä kauppaa.

Tulokset kuralla

Tulitikkujen kustannuslaskelma koostuu puuraaka-aineen ja kemikaalien hinnoista, logistiikan kustannuksista, palkoista sekä investoinneista rakennuksiin ja valmistuslaitteistoihin.

Tulitikkuteollisuuden kannattavuuden yleiskuva näyttää olleen muutamia harvoja poikkeustapauksia ja -vuosia lukuunottamatta surkea. Jo trustia edeltäneenä aikana vallinnut tehtaitten keskinäinen kilpailu vaikutti hinnanasetantaan. Autonomian ajan teollisuudelle tyypilliseen tapaan hinnoittelun hallinnassakin lienee ollut puutteita. Trusti pakotti sittemmin tehtaat kampailemaan hengissä säilymisestä, mikä vei katteet.

Lahden tehtaan esimerkiksi todetaan olleen koko toimintansa ajan joko tappiollinen tai huonosti kannattava. Tulorahoitus ei riittänyt tarvittaviin investointeihin, joten rationalisointi jäi puutteelliseksi. Toiminnan lopettamisen syynä lienee ollut jatkamisen edellyttämät investoinnit, joihin ei haluttu ryhtyä.

Tulitikkutehtaitten työoloja kuvattiin 1800-luvulla surkeiksi. Työoloja huononsivat osaltaan valmistuksessa käytetyt kemikaalit, kuten fosfori. 1850-luvun lopulla suoritetuissa tarkastuksissa paljastuikin "hivittäviä epäkohtia", varsinkin Porissa. Myös Tampereen tehtaiden oloja kuvattiin kurjiksi eikä niiden parantamiseen odotettu omistajien taloudellisen tilanteen johdosta mahdollisuuksia. Tulitikkutyöntekijöiden huono kunto ja altistuminen sairauksille sekä tästä kunnille aiheutuneet huolehtimiskustannukset olivat yleinen pohdintojen kohde. Ammattientarkastajat kävivät sittemmin säännöllisesti tehtaissa, mutta esimerkiksi alle 15 vuotiaat lapsityöntekijät oli tapana piilottaa tarkastusten ajaksi.

Tulitikkutyöntekijöiden tavallisia tapaturmia olivat palovammat. Tulipalotkin olivat tehtaissa yleisiä. Työsuojelun yleisen kehittymisen myötä tulitikkutehtaiden työolot ajan myötä toki kohenivat. Teollisuudenalalle tyypilliset vaarat kuitenkin jäivät.

Himoitut etiketit

Askien etiketit painettiin kirjapainoissa ja toimitettiin tulitikkutehtaille. Niissä esiteltiin tikkuja tilaavia yrityksiä ja niiden tuotteita. Esimerkiksi elokuvamainoksia oli etiketeissä. Monille jäi mieleen etikettien "trustivapaita tulitikkuja" -teksti.

Tulitikkurasioiden värikkäät etiketit ovat kiehtoneet keräilijöitä, jotka hankkivat niitä paitsi rasioista myös kirjapainoilta ja tehtailta pyytelemällä ja roskalaatikkojakin penkomalla. Etiketeistä on julkaistu lueteloita.

Tulitikkutehtaan koneistojen kotimainen valmistus

Trusti hallitsi tulitikkuteollisuuden käyttämien koneiden markkinoita ja kuristi niiden kauppaa. Trustin ulkopuoliset yritykset joutuivat hankkimaan tuotantokoneensa mutkikkaiden järjestelyiden kautta muunmuassa bulvaaneja käyttämällä, mikä viivytti tehtaiden käynnistymistä. Lahden tulitikkutehtaan saksalaiset koneet esimerkiksi jouduttiin hankkimaan salaa amerikkalaisen bulvaanin kautta.

Jokelan tehtaaseen liittyi tulitikkukoneita valmistanut konepaja, jonka merkittävä saavutus oli yhtiön Pretorian tehtaan koneistaminen. Vaneriteollisuuden koneita valmistanut lahtelainen Lahden Rautateollisuus Oy, sittemmin Raute Oy, toimitti sorveja tulitikkutehtaiden käyttöön. Sorvit olivat yksinkertaisia lyhyille pöilleille suunniteltuja viilusorveja.

Kotimaisen valmistuksen taustalla on vastatoimi trustille, mikä vaikutti Jokelan konevalmistuksen aloittamiseen. Rauten viilusorvien valmistus taas lienee ollut

lisämarkkinoiden toivossa helposti laajennettavissa tulitikkuteollisuuden käyttämiin sorveihin.

Suomalaisia tulitikkutehtaita

Suomessa on toiminut viitisenkymmentä tulitikkutehdasta. On epävarmaa, onko mukaan laskettu aihio- eli splinttitehtaat. Seuraavana eräiden kirjoittajan mielenkiintoisina pitämien tehtaiden lyhyet esittelyt, jotka ovat paikkakunnittain aakkosjärjestyksessä.

1. Jokelan tulitikkutehdas, Tuusula

Saaren tehtaan joutuminen trustille vuonna 1928 jätti vapaiksi tehtäiksi enää Lahden, Tampereen ja Vaajakosken tehtaat. Tässä tilanteessa yksityiset tukkukauppiat näkivät tarpeelliseksi uuden tehtaan perustamisen. Tukkukauppioiden tulitikkutehdashanke lähti liikkeelle jo vuonna 1927, mutta alkoi realisoitua vasta Ivar Kreugerin kuoltua. Tuontikunnasta tuli tulitikkutuotantoa varten perustetun Tulitikku Oy:n enemmistöosakas.

Tulitikku Oy:n tehdas käynnistyi Jokelassa vuoden 1933 lopussa. Trusti vaikeutti tehtaan konehankintoja. Tehtaan oma konepaja rakensi tulitikkukoneita Jokelan tehtaalte ja Etelä-Afrikkaan vuosina 1936–37 rakennetulle sisartehtaalte.

Jokelan tehtaan ensimmäiset Sampo-tikut tulivat markkinoille vuoden 1933 marraskuussa. Niiden menekki oli hyvä. Tehtaan sanotaan kehittyneen alallaan maamme suurimmaksi. Viennin osuus on ollut kaksi kolmasosaa tuotannosta.

Tulitikku Oy pyrki ennen toista maailmansotaa laajentamaan toimintaansa pahvinjalostukseen ja hienopaperin tuotantoon kahdessa pienehkössä tehtaassa. Hanke kuitenkin raukesi.

2. Kuopion tulitikkutehtaat

2.1. Kuopion tulitikkutehdas, Oy Savo

Kauppias Vassilje Moldakoff perusti Kuopioon Suomen ensimmäisen tulitikkutehtaan. Tiedot sen perustamisajan-

kohdasta ja alkuvuosien toiminnasta ovat niukat, ilmeisesti tehdas toimi jo 1850-luvun alussa. Tehtaan toiminta vilkastui, kun kauppias Birger Hallman kumppanien kanssa osti sen 1860-luvun alussa. Tällöin sen nimenä oli Yhtiö Tulitikkutehdas Kuopiossa. Tehdas tuli vuonna 1866 kokonaan Hallmanin omistukseen, ja se kehittyi käsipajasta todelliseksi tehtaaksi.

Hallmanin yhtiöt muuttuivat vuonna 1914 osakeyhtiöksi, josta tulitikkujen valmistus kohta erotettiin Oy Savo -nimiseksi osakeyhtiöksi. Savo vei tikkuja Ruotsiin ja Venäjälle. Trustin kilpailu vaikeutti kuitenkin toimintaa. Hallman vastasi tähän uudistamalla tehtaansa, jolloin sen kapasiteetiksi tuli 2,5 kertaa Suomen tarve. Savo Oy aikoi vuonna 1921 perustaa tulitikkutehtaan Haminaan, mutta hanke raukesi.

Tulitikkuverosta tuli taloudellinen takaisku, jonka seurauksena Hallman muunmuassa poltatti vuonna 1924 suuren tikkuerän, ja joka johti tehtaan lakkaamiseen. Itkonniemelle muuttanut tehdas jätettiin seisomaan, ja sen tilalle perustettiin Oy Sammon rulla.

2.2. Kuopion Tehdas Oy

Kuopion kauppiat puuhasivat vuonna 1897 Hallmanin tehtaalle kilpailijaa, jolloin syntyi Kuopion Tehdas Oy. Sen osakkaaksi tuli pian myös kaupungin mahtimies Herman Saastamoinen. Kuopion Tehdas perusti tulitikku-, mylly- ja puuteollisuuslaitokset, jotka siirtyivät vuonna 1901 kokonaan Saastamoisen omistukseen. Tulitikkutehdas valmisti ainoastaan splinttejä. Tehtaan toiminta jäi lyhytaikaiseksi, kun omistaja muutti sen rullatehtaaksi.

3. Lahden tulitikkutehtaat

3.1 Splinttitehdas

Lahdessa oli kauppalan viime vuosina yritetty puolivalmiiden tulitikkujen valmistusta Lohtanderin splinttitehtaassa, mutta epäonnistuttu. Tulitikkuaihioita valmistanut vuonna 1898 perustettu tehdas toimi vain muutaman vuoden.

3.2. Kauppiaitten Teollisuuden tulitikkutehdas, Kesko Oy

Savo-Karjalan tukkuliike, Maakauppiaiden Oy ja vaasalainen Kauppiaiden Oy suunnittelivat jo vuonna 1917 omaa tulitikkutehdasta Lahteen. Olojen vakiinnuttua, vuonna 1921 Kuopiossa pidetyssä kokouksessa perustettiin Kauppiaiden Teollisuus Oy, jonka tarkoituksena oli perustaa tulitikkutehdas yksityisten kauppiaiden tarpeeseen. Tehtaan sijoituspaikaksi ehdolla oli Lahden lisäksi Iisvesi.

Osakemerkintä saatiin piakkoin suoritetuksi noin 1400 yksityiskauppiaan ryhtyessä osakkaaksi. Pääosakas oli Lahden Saha Oy, jonka alueelle tulitikkutehtaan tehdasrakennus vuonna 1924 valmistui. Tehtaan koneiden hankinnassa oli trustista johtuvia vaikeuksia. Ne oli tilattava bulvaanin kautta.

Tehtaan taloudellinen tulos jäi alussa vaatimattomaksi, sillä Trustin vaikutus tuntui. Sitä vastustamaan perustettu Suomen Tulitikkuyhdistys, johon Lahden tehtaan ohella enää kuuluivat osuusliikkeiden tehtaat ja Saaren tehdas, joutui sopimaan trustin kanssa myyntimääristä.

Keskon tarpeet sanelivat tehtaan toiminnan vuodesta 1950 alkaen. Nimeä Kesko Oy tehdas käytti vuosina 1957–1969.

Tulitikkuteollisuus päätettiin keskittää lopettamalla Lahden tehdas, joka olisi vaatinut uusinwestointeja kyetäkseen jatkamaan, sekä perustamalla Finn-Match Oy, joka valmisti tulitikkuja K-kaupoille ja SOK:lle sekä OTK:lle. Tässä vaiheessa Lahden tehtaan johtaja muutti tehtaan

mukana Vaajakoskelle. Hänestä tuli sittemmin Finn-Match Oy:n toimitusjohtaja.

4. Mäntsälän tulitikkutehtaat

Mäntsälä oli suomalaisen tulitikkuteollisuuden keskittymä enimmillään seitsemine tehtaineen, jotka ensimmäisen maailmansodan aikana valmistsivat noin puolet Suomen tuottamista tulitikuista. Merkittävimmät tehtaat olivat Saaren ja Hirvihaaran tehtaat. Tulitikkujen valmistus lakkasi Mäntsälässä vuodenvaihteessa 1934–35.

4.1. Mäntsälän Tulitikkutehdas

Helsingiläinen, tulitikkujen valmistuksen Ruotsissa oppinut Nils Ranius sai vuonna 1867 luvan perustaa tulitikkutehtaan Hämeenlinnaan. Hän kuitenkin muutti suunnitelmiaan ja sai vuonna 1873 uuden luvan perustaa tehtaansa Mäntsälään, jossa kunta tosin aluksi monin tavoin yritti estää hankkeen. Fosforitulitikkuja valmistanut tehdas sijoittui Hirvihaaran kylän Mattilan tilalle. Tehtaan nimeksi tuli Hirvihaaran tulitikkutehdas.

Tehtaan privilegio siirtyi vuonna 1874 helsingiläiselle Alarik Wäseniukselle ja edelleen vuonna 1876 Mäntsälän Tulitikkutehdas Osakeyhtiölle, minkä jälkeen Frans Holmberg vakiinnutti tehtaan omistuksen. Hän sai vuonna 1882 patentin keksimälleen varmuustikululle, joka lienee saanut vaikutteita ruotsalaista varmuustikusta. Keksintö tuki tehtaan myönteistä kehitystä.

Tehtaan loppuvaiheet liittyivät omistajaa kohdanneeseen työtapaturmaan. Johtajan kuoltua tehdas myytiin vuonna 1928 STAB:lle. Trusti lopetti tehtaan tuotannon ja myi tai särki sen tuotantolaitteet. Tehtaan rakennus on edelleen olemassa.

4.2. Sääksjärven Tulitikkutehdas eli Gestrinin ja Kumpp. Tulitikkutehdas

Pienempiin mäntsäläläisiin tehtaisiin lukeutuneen Sääksjärven Tulitikkutehtaan toimilupa annettiin vuonna 1877 kahdelle talolliselle. Sen yleisesti tunnetuksi toiminimeksi tuli sittemmin Gestrinin ja Kumpp. Tulitikkutehdas. Tehtaan kehityksen merkittävä vaihe oli siirtyminen vuonna 1898 tulikivitikkujen valmistamisesta parafiinitikkuihin. Tehtaan toiminta lakkasi vuonna 1918 Suomen Tulitikkuyhdistys & Co:n ostettua yrityksen osake-enemmistön ja lopettaessa sen tuotannon.

4.3. Sääksjärven Uusi Tulitikkutehdas eli Hanénin ja Kumpp. Tulitikkutehdas

Kaksi talollista sai vuonna 1889 toimiluvan Mäntsälän kolmannelle tulitikkutehtaalle, Sääksjärven Uudelle Tulitikkutehtaalle, jonka nimeksi sittemmin vakiintui Hanénin ja Kumpp. Tulitikkutehdas. Sen mestarina työskenteli jonkin aikaa Mäntsälän Tulitikkutehtaan perustaja Nils Ranius. Yritys jäi pikkutehtaaksi. Sen toiminta päättyi vuonna 1899.

4.4. Väinölän Tulitikkutehdas

Kaksi talollista sai niinkään vuonna 1898 toimiluvan Mäntsälän neljännelle ja

Sääksjärven kylän kolmannelle tulitikkutehtaalle, Väinölän Tulitikkutehtaalle. Sen toiminta lakkasi vuosina 1905–07.

4.5. J. W. Juholan ja Kumpp. Tulitikkutehdas eli Kalevan tulitikkutehdas

Väinölän Tulitikkutehdasta perustamassa ollut, mutta osakkuudesta luopunut Johan Juhola perusti eräiden kumppanien kanssa uuden tulitikkutehtaan vuonna 1904. Sääksjärven kylän neljännen tulitikkutehtaan nimeksi tuli J. W. Juholan ja Kumpp. Tulitikkutehdas, jota myöhemmin kutsuttiin Kalevan tulitikkutehtaaksi. Tämäkin pieni tehdas joutui trustille ja lopetti toimintansa vuonna 1927.

4.6. Saaren Tulitikkutehdas

Saaren kartanon historia tunnetaan jo 1500-luvulta. Paroni Richard Casimir de la Chapelle perusti Mäntsälän kuudennen tulitikkutehtaan vuonna 1904. Tehdas paloi vuonna 1912, mutta rakennettiin välittömästi uudelleen. Tehtaan sanotaan olleen suurin Mäntsälän tulitikkutehtaista. Paronin poika Knut Richard de la Chapelle jatkoi isän työtä, mutta tehdas joutui konkursiin. Pankki myi tehtaan Saaren Tulitikkutehdas Oy nimiselle yhtiölle, joka paljastui trustin bulvaaniksi. Tehdas pysäytettiin heti ja sen koneet rikottiin. Kartanon yksityinen omistus päättyi vuonna 1935, jolloin se siirtyi valtion omistukseen.

4.7. Veljekset Gestrinin Tulitikkutehdas

Mäntsälän seitsemännen ja Sääksjärven viidennen tulitikkutehtaan toimilupa annettiin

Suomal. tulitikkuteollisuus **Suomen kansa voi, jos se tahtoo,**

ei vielä ole kokonaan ruotsalaisen tulitikkustrustin vallassa. tehdä tyhjäksi trustin valtauspyrkimykset käyttämällä yksinomaan kotim. tulitikkua.

PUIJO

TULITIKKU

on täydellisesti trustivapaa ja kaikkialla tunnustettu ensiluokkaiseksi.

vuonna 1905. Tehdas toimi vain viitisen vuotta Mäntsälän ja Saaren tehtaiden ilmeisesti kaadettua pienen kilpailijansa.

5. Porin tulitikkutehdas

Ruotsista Poriin muuttanut kauppias Hampus Julius Ollander perusti tulitikkutehtaan Poriin. Isonsannan luodolla sijainneen tehtaan tuotanto alkoi vuonna 1856. Tehdas muodostettiin vuonna 1864 Porin Tulitikkutehdas Oy nimiseksi osakeyhtiöksi.

Tehtaalla oli parhaina aikoina runsaasti työntekijöitä, esimerkiksi vuonna 1858 työntekijöitä oli 360, joista suurin osa alle 15-vuotiaita lapsia. Vuonna 1861 reilut 70 % Suomessa valmistetuista tikuista oli porilaisia ja 1870-luvun alkuvuosina lähes 100 %. Sitten Porin osuus aleni, ollen esimerkiksi vuonna 1876 noin 25 %, uusien tehtaiden lähes kaksinkertaistettua alan kapasiteetin.

Venäjän–Turkin sota vaikeutti vuosina 1877–78 tehtaan vientiä. Yhtiö päätettiin lopettaa. Epäonnistuneiden myyntiyritysten jälkeen sen osti kauppias F.W. Petrell, joka käynnisti aiempaa pienimuotoisemman tuotannon vuoden 1878 lopulla. Omistajiksi tuli muitakin yhtiömiehiä, kunnes tehdas siirtyi kokonaan F.A. Juseliukselle.

Isonsannan asemakaava pakotti purkamaan tehtaan. Juselius ei kuitenkaan halunnut lopettaa tulitikkujen valmistusta, vaan ryhtyi yhteistyöhön muiden tulitikkutehtaiden kanssa. Porin uusi rakennus

valmistui Vähärauman kylään vuonna 1904. Porin, Tampereen ja Turun tulitikkutehtaat muodostivat vuonna 1905 yhteisen osakeyhtiön, jonka omistukseen kaikki kolme tehdasta siirrettiin. Menekkivaikeuksien takia Tampereen tehdas seisautettiin ja sen tuotanto siirrettiin muihin tehtaisiin. Myös Turun tehtaan toiminta loppui ennen ensimmäistä maailmansotaa.

Toimintansa loppuvaiheessa Porin tehdas valmisti ainoastaan tulitikkuaihioita. Tulitikkujen valmistus päättyi vuonna 1972. Tehdas lopetti toimintansa 1980-luvun lopulla.

6. Tampereen tulitikkutehtaat

Tampereella 1850-luvulla aloittaneet kaksi tulitikkutehdasta perustettiin ilman toimilupia, molemmat synergisesti piiputehtaiden yhteyteen. Tulitikkujen valmistus keskeytyi Tampereella 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopulla alkaakseen taas uudelleen OTK:n tehtaan myötä. Senkin toiminta lakkasi Finn-Matchin muodostamiseen 1960–70 -lukujen taitteessa.

6.1. Elianderin tulitikkutehdas

Kauppias J. H. Eliander sai vuonna 1851 toimiluvan savipiiputehtaan perustamiseksi. Santalahden tehtaassa aloitettiin vuonna 1852 vasta edellisenä vuonna Ruotsissa kehitettyjen varmuustikkujen valmis-

taminen. Toimilupa tulitikkutehtaalle saatiin vuonna 1867. Tehtaan toiminta ei ilmeisesti vastannut odotuksia ja se lakkasi 1870-luvun alkuvuosina kokonaan.

6.2. Laurenin tulitikkutehdas

A.S. Lauren perusti Pyhäjärven rannan Jalaksaareen piipputehtaan vuonna 1856 ja alkoi vuonna 1857 valmistaa sen yhteydessä tulitikkuja. Tehdas paloi vuonna 1865, mutta rakennettiin uudelleen. Perustajan poika K.O. Lauren hankki tulitikkujen valmistamiselle toimiluvan vuonna 1866. Tehdas lopetti kuitenkin pian.

6.3. Tampereen tulitikkutehdas Oy

Kolme liikemiestä perustivat Tampereen tulitikkutehdas Oy:n ja ostivat sille vuonna 1869 Laurenin tehtaan. Tehdas kasvoi vastaten vuonna 1884 lähes puolesta Suomen tulitikkujen tuotannosta. Alamäki kuitenkin alkoi, ja tehdas lopetettiin pian vuoden 1905 jälkeen Porin ja Turun tehtaitten kanssa tehdyn yhteistyösopimuksen seurauksena.

6.4. Osuustukkukaupan (OTK) tulitikkutehdas

Osuustukkukauppa perusti 1920-luvun puolivälissä Tampereelle tulitikkutehtaan. Sahalahden tehdas lopetti toimintansa 1960-luvun lopulla.

7. Vaajakosken tehdas, SOK, Finn-Match

SOK perusti tulitikkutehtaan vuonna 1919 Jyväskylän mlk:n Vaajakoskelle, jonka monella alalla toimivat tehtaat muodostivat merkittävän SOK:n teollisuuskeskuksen.

OTK (EKA), SOK ja Kesko liittoutuivat alan muutospainneissa ja perustivat vuonna 1969 Finn-Match Oy:n. Rakennukset vuokrattiin SOK:lta, koneet olivat Finn-Matchin omaisuutta.

Lahden tehdas lopetettiin ja sen johtaja, sittemmin Finn-Match Oy:n toimitusjohtaja E. Saulo muutti Vaajakoskelle. Tampereen tehdas jatkoi vielä jonkin aikaa.

Sittemmin ruotsalaiset tulivat tehtaan omistajiksi. Liiketoiminta siirtyi Swedish-Matchilta tehtaanjohtaja Juha Nurmisen perustamalle Kesmex Oy:lle. Viimeinen suomalainen tulitikkutehdas valmistui Vaajakoskella 29.11.1995.

Kesmex Oy jatkaa hammastikkutehtaana. Niitä valmistettiin aiemmin oheistuotteena. Kesmex osti liiketoiminnan lisäksi kaksi hammastikkukonetta, oheislaitteita ja varaston. Tehtaan tulitikkukoneista osa vietiin Ruotsiin, yksi linja myytiin Nigeriaan ja loput romutettiin. Ulkotulien valmistuslinjan osti Havi Oy.

Kirjallisuus

Anttikoski, R., Suomen viimeinen tulitikkutehdas tänään. Helsingin Sanomat 29.11.1995

Aho, M., Haapaa metsistä – tulitikkuja Mäntsälästä. Lahden museolautakunta tutkimuksia III 2. painos 1984. Lahden kaupungin painatuskeskus, 25 s. + liitteitä

Alanen, A.J., Suomen maakunnan historia. Kauppiaitten Kustannus Oy, K.J. Gummerus Osakeyhtiön kirjapaino, Jyväskylä 1957. 804 s.

Grotkopp, W., Der schwedische Zündholztrast, Sein Aufbau, seine Stellung auf dem Weltmarkt und seine Bedeutung als Finanzmacht. Nordische Studien herausgeben vom Nordischen Universität Greifswald VIII. Verlag Georg Westermann, Braunschweig, 1928. 117 s. (Julkaistu myös ruotsiksi, Den svenska tändstickstrasten)

Heikkilä, T., Bläfield, M., Nieminen, A. ja työryhmä, Kymmenen kuvaa Mäntsälän Saarelta, kartanon ja tulitikkutehtaan vaiheita. Kirjassa Bläfield, M. (toim.), Mäntsälä 400 vuotta. Mäntsälän kunta, Mäntsälän kirjapaino 1985. s. 76–89 (historiallinen pienoisyntyelmä)

Hoffman, K., K-kaupan historia. Kauppiaitten Kustannus Oy, Jyväskylä 1983. s. 150–156 ja 481–482

Kuusinen, J., Luettelo Kauppiaitten Teollisuus Oy:n lahtelaisille yrityksille tekemistä tulitikkuaikin kansista 1925 alkaen

Kuusinen, J., Kauppiaitten Teollisuus Oy:n tulitikkutehdas Lahti. Lapofil, Lahden Postimerkkikerhon kerholehti 1994/3/4 lokakuu. s. 5–8

Rosenberg, A., Julkaisemattoman käsikirjoituksen luku Jokelan tulitikkutehdas

Siukonen, T., Hammastikkujen tuotanto jatkuu Vaajakoskella. Helsingin sanomat 27.12.1995, s. C 13

Tamminen, M., Suomalaisia vientietiketiteitä. Luettelo tulitikkueiketeistä vuosilta 1851–N. 1970. Liken kirjapaino 1993. 217 s.

Tukkukauppojen Oy 1924–1964, 40 vuotta itsenäisen tukkukaupan taloudellista yhteistyötä. Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino Oy, Helsinki 1964. 110 s.

Veikkala, V., Mäntsälän tulitikkuteollisuus kaatui Ivar Krugerin trustiin eli Kuinka tulitikkutehtaat syttyivät ja sammuivat. Helsingin Sanomat 04.07.1976, s. 13.

Vikström, S., Mäntsälä oli vuosisadan alussa tunnettu tulitikkupitäjä. Etelä-Suomen Sanomat 17.03.1996, s. 21.

Paikkakuntahistorioita:

Jokela:

Junnila, O., Hyvinkään seudun historia. Hyvinkään kaupunki, 1988. 627 s.

Kuopio:

Nummela, I., Kuopion historia. Kunnallishallinnon uudistamisesta sen demokratisointiin 1875–1918. Kuopion kaupunki 1989. 572 s.

Tikkanen, A., Kuopio vuosisatojen saatossa. Kuopio 1982. 282 s.

Lahti:

Halila, A., Lahden historia. Lahden kaupunki, Lahden Kirjapaino- ja Sanomalehti-Osakeyhtiö 1958. Luku: Saha-, lankarulla-, tulitikku-, pyöreä- ja vaneriteollisuus, s. 313–328.

Niemi, J., Lahden liike-elämän vaiheita. Lahden Liikemieyhdistys, Lahden Kirjapaino- ja Sanomalehti-Osakeyhtiö, 1954. 202 s.

Vihola, T., Lahden historia 3. Lahden Talouselämän Historia. Lahden kaupunki, Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 1996. 542 s.

Mäntsälä:

Lomu, J., Mäntsälän elinkeinoelämä autonomian aikana, kirjassa Mäntsälän historia II, s. 143–309. Gummerus Kirjapaino Oy, 1993.

Oksanen, E.-L., Mäntsälän historia itsenäisyyden aikana, luku Teollisuusyritykset, kirjassa Mäntsälän historia III, s. 308–336. Gummerus Kirjapaino Oy, 1997.

Pori:

Saarinen, J., Porin historia III 1809-1939. Porin kaupunki 1972. 862 s.

Tampere:

Jutikkala, E., Tampereen historia III. vuodesta 1905 vuoteen 1945. Tampereen kaupunki 1979. 736 s.

Rasila, V., Tampereen historia II. 1840-luvulta vuoteen 1905. Tampereen kaupunki 1984. 756 s.

Rasila, V., Tampereen historia IV vuodesta 1944 vuoteen 1992. Tampereen kaupunki 1992. 634 s.

Wallin, V., Tampereen kaupungin historia II. Aleksanteri I:n ja Nikolai I:n aikana. Tampereen kaupunki 1905. 490 s.

Voionmaa, V., Tampereen kaupungin historia III. Tampereen historia viime vuosikymmeninä (1856–1905). Tampereen kaupunki 1910. 911 s.

Voionmaa, V., Tampereen historia Irtämaisesta sodasta suurlakon aikoihin. Tampereen kaupunki 1932. 861 s.

Vaajakoski:

Lappalainen, J.-T., Jyväskylän maalaiskunnan kirja. JYY:n kotiseutusarja N:o 13. Jyväskylän maalaiskunta ja maaseurakunta 1977. 623 s.

SUJOMESSA LIENEE TOIMINUT KAIKKIAAN VIITISENKYMMENTÄ TULITIKKUTEHDASTA, JOISTA ON TÄHÄN LISTATTU LÄHDEKIRJALLISUUDESSA ESIINTYVÄT TEHTAAT PAIKKAKUNNITTAIN:

Hamina:

Mainostikka Oy

Helsinki:

Gottbergin tehdas (kotityötä) 1844...

Jokela (Tuusula):

Tulitikku (Tukkukauppojen Oy) 1933...

Pretorian tehdas 1936...

Kuopio:

Kuopion tulitikkutehdas n. 1850...1915, sittemmin Savo Oy 1915...1920/30-luku

Savilahden tehdas ...1896

Kuopion Tehdas Oy (aihiotehdas) 1897...1900-luvun alku

Lahti:

Splinttitehdas 1898...n. 1900

Kauppiaitten Teollisuuden tulitikkutehdas Oy 1924...1957

sittemmin Kesko Oy:n Tulitikkutehdas 1957...1969

Mäntsälä:

Mäntsälän Tulitikkutehdas 1873...1928

Sääksjärven Tulitikkutehdas eli Gestrinin ja Kumpp. Tulitikkutehdas 1877...1918

Sääksjärven Uusi Tulitikkutehdas eli Hanénin ja Kumpp. Tulitikkutehdas 1889...1899

Väinölan Tulitikkutehdas 1898...1905/07

J. W. Juholan ja Kumpp. Tulitikkutehdas eli Kalevan tulitikkutehdas 1904...1927

Saaren Tulitikkutehdas 1904...1935

Veljekset Gestrinin Tulitikkutehdas 1905...n. 1910

Pori:

Porin tulitikkutehdas Oy 1856...1980-luvun loppu

Tampere:

Elianderin tulitikkutehdas 1852...1871

Laurenin tulitikkutehdas 1857...1860-luvun loppu

Tampereen tulitikkutehdas (OTK) 1926...

Turku:

Jernfeltin tehdas (kotityötä) n. 1844...

Turun tulitikkutehdas 1850-luku

Turun tulitikkutehdas Oy (Turun uusi tulitikkutehdas) 1875...ensimmäinen maailmasota

Vaajakoski:

Vaajakosken tehdas, Osuustukkukaupan (SOK) tehdas 1919...1969

Finn-Match 1969...1995

Viipuri:

Suomen Tulitikkutehdas Oy (trustin tehdas)

Suomen tulitikkutehdas (aihiotehdas)